

Simonffy Zsuzsa:

IMPLIKATURÁK ÉS LÁNCKÉRDÉSEK MINT NYELVI JÁTÉKOK

1.0. A következő megfontolások alapján tartjuk indokoltnak a kérdések logikai vizsgálatát¹:

/i/ egy speciális nyelvi játékon, a dialóguson belül megadunk néhány mintát: pl. a paradoxont tartalmazó kérdések, a proпозиionális kérdések, a lánckérdések mintáját.

/ii/ Ezen konverzációs minták játék jellegének levezetése során ki kell térnünk néhány lényeges problémára mint pl. a preszuppozíciók, az implikaturák, a megválaszolhatóság problémájára.

1.1. Kérdés-válasz reláció

Kiindulópontunk tágabb értelemben a nyelvi kommunikáció, szűkebb értelemben pedig annak egy speciális esete, a dialógus. Dialóguson olyan nyelvi megnyilatkozások /utterance/ sorát értjük, melynek minimális eleme egy kérdés-válasz pár, s mely a nyelvi interakció során S /speaker/ és H /hearer/ között valamilyen céllal zajlik. Mivel minimális elemként egy kérdés-válaszpárt tételezünk, elsősorban a közöttük lévő kapcsolatot kell meghatározni. Kérdéslogikai vizsgálatok eredményeire támaszkodva összefoglalóan azt a megállapítást tehetjük, hogy kapcsolatukat leképezési relációval adhatjuk meg.² Ez egészen egyszerűen azt előfeltételezi, hogy kérdésekről és válaszokról külön-külön értelmetlen beszélni, ugyanakkor úgy is fogalmazhatunk, hogy a leképezési reláció nyelvi átfordítása adja meg a dialógus létrejöttének a lehetőségét.

1.2. A megválaszolhatóság szemantikai és pragmatikai feltételei

A továbbiakban arra szeretnénk röviden kitérni, mikor áll fenn ez a reláció. A leképezési reláció fennállásának a feltételei egyben a megválaszolhatóság feltételei is. Egy U nyelvi megnyilatkozás a következő feltételek mellett

bizonyul válasznak:

/i/ szemantikai feltétel: ha igaz a proposíció.

Az igaz proposíciókon mint válaszokon kívül beszélhetünk lehetséges válaszokról, hamis válaszokról és nem-válaszokról. Az első kettőre alkalmazható a leképezési relációra, a legutóbbira nem. Vegyük erre a következő példát³:

/1/ A szobában lévő emberek közül kinek a kezében van martinis pohár?

/2/ Frednek.

Az eddigiek alapján a lehetőségek a magyarázatra:

/a/ igaz válasz, ha Fred kezében van,

/b/ hamis válasz, ha nincs Fred kezében martinis pohár,

/c/ lehetséges válaszok közül egy, ha Fred a szobában van,

/d/ nem számít válasznak, ha nincs a szobában Fred.⁴

Legcélszerűbbnek az igaz válaszok elfogadása látszik, ez még azonban nem elégséges feltétel, szükséges kiegészíteni:

/ii/ szemantikai feltétel: ha a fennálló preszuppozíciókat kielégíti.

Ezzel a feltétellel azt a problémát szeretnénk érzékelteni, hogy a válasznak igaz proposíció tekinthető válasznak. Ezen szigorú szemantikai feltételek mellett nem minden igaz proposíciót fogadhatunk el mint választ. Ezért elkerülhetetlen a pragmatikai feltétel bevezetése, mely egy ponton módosítja a szemantikai feltételt:

/iii/ pragmatikai feltétel: az igaz proposíció a releváns preszuppozíciókat elégíti ki.

Feltételeinkbe bevezettük a preszuppozíció⁵ fogalmát, melyre a következő definíciót adhatjuk. Preszuppozíciónak

/előfeltevésnek/ hívhatunk:

/i/ olyan proposíciókat, amelyeket a lehetséges válaszok együttesen implikálnak,

/ii/ olyan proposíciókat, amelyeknek igaznak kell lennie ahhoz, hogy legyen igaz válasza a kérdésnek.

Saját preszuppozíció fogalmunkat a másodikra építjük, mely összefüggésben áll azzal, hogy csak igaz válaszokat⁶ fogadtunk el. A preszuppozíció fogalma segít a kérdések

logikai-szemantikai elemzésének minősítésében.

A pragmatikai feltétel bevezetése annyit jelent, hogy a megválaszolhatóság kontextuális: mindig függ a beszélők kontextusról való és a kontextus által befolyásolt tudásától. Ebből következően a válasz igazságának megkereséséről /hiszen ezt feltételként adtuk meg/ áttevődik a hangsúly a kérdéseknek igaz válaszok által történő kielégítésére.

Vegyük a következő példát:

/3/ Láttad Brook Marat-Sade filmjét a moziban?

/4/ Tegnap láttam a tévében.

Legfontosabb preszuppozíció:

/5/ Brook Marat-Sade filmjét a moziban játszották.

/6/ Brook rendezte a Marat-Sade filmet.

/7/ Van egy olyan rendező, akit Brooknak hívnak.

/8/ Brook Marat-Sade filmjét a tévében játszották.

Az eddig számba vett lehetőségeket mérlegelve /4/ proposíció nem számít válasznak annak ellenére, hogy igaz. Ez az elutasítás abból következik, hogy a kérdés és a válasz nem ugyanazon preszuppozíciókat elégíti ki. Vagy elfogadjuk, hogy nem válasz /4/ proposíció, vagy egyéb szempontok figyelembe vételével megkísérelünk magyarázatot találni rá, miközben állandóan a kielégíthetőség feltételeinek megadását tartjuk szem előtt.⁷ Úgy véljük, az ilyen jellegű inkonzisztencia feloldása a relevancia és az implikaturák segítségével történhet. A továbbiakban először az első, majd a második lehetőség kifejtésére vállalkozunk.

1.3. Preszuppozíció⁸ és relevancia.

Világosan látszik, hogy /5/ - /8/ nem egyeztethetők össze. Viszont /4/ csak akkor elégíti ki /8/-t, ha figyelembe vesszük a relevanciát. A relevancia olyan viszony, mely a preszuppozíciók között áll fenn: olyan másodlagos rendszerezést ír elő közöttük, mely rendszerezés eredményeként egyes preszuppozíciók elsődlegessé válnak a többivel szemben, s mely rendszerezés lehetővé teszi, hogy a konverzáció folyamán bekövetkezett változások figyelembe

vételével bizonyos C pragmatikai kontextusban S által feladott Q kérdésre H kielégítő A választ adjon.

Tegyük fel, hogy létezik egy P preszuppozíció-halmaz, amellyel Q kérdés rendelkezik. Erre a Q kérdésre számtalan $A_1 \dots A_n$ válasz adható úgy, hogy P halmazból csak $P_1, P_2 \dots P_n$ preszuppozíció-részhalmazokat elégítenek ki a válaszok. Ezen részhalmazok kijelölésével adjuk meg a relevancia viszonyát: azok a $P_1, P_2 \dots P_n$ preszuppozíció-részhalmazok, amelyeket $A_1, A_2 \dots A_n$ válaszok kielégítenek, relevánsak lesznek. A P preszuppozíció-halmaz csak potenciálisan hordozza a relevanciát. Az igaz válasz úgy kielégítő, hogy $P_1 \dots P_n$, ugyanakkor hordozza a relevanciát.

/5/ és /8/ össze nem egyeztetetősége a következőképpen oldható fel az eddig elmondottak alapján:

Ha S célja a filmről való beszélgetés, akkor olyan selekciót hajt végre, melynek alapján /6/ - /7/ preszuppozíciókat preferálja /5/ - /8/ preszuppozíciókkal szemben. Véleménynyilvánítás szempontjából eltekinthet attól, hogy hol játszották a filmet: a konverzáció végső eredményébe /score/ nem számít bele.

A relevancia-maxima⁹ speciális előfordulásáról van szó. Ez a speciális előfordulás abban a módban áll, ahogyan eldöntjük a relevanciát. A relevanciát H jelöli ki, S eldönti, hogy elfogadja-e H által preferált relevanciát. A problémát tehát az jelenti, hogy S és H számára más-más számít relevánsnak¹⁰. Viszont S már akkor kielégíthetőnek tarthatja H válaszát, ha az összes preszuppozíciókat nem elégíti ki ugyan, de azokat igen, amelyeket relevánsnak tart. A kielégíthetőség mindig S relevanciájától függ, pontosabban annak változásától, hiszen ugyanannak a kérdésnek a vonatkozásában más és más preszuppozíciókat tarthat relevánsnak. Ha H még a releváns preszuppozíciókat sem elégíti ki, úgy tűnik, elfogadhatatlan a megnyilatkozása mint válasz.

Ezen a ponton jutottunk el problémánk olyan formában történő megfogalmazásához, mely valójában kérdésfeltevé-

sünk lényegét tükrözi. Hogyan magyarázhatjuk a látszólagos patológiás eseteket? /Olyan beszédhelyzetekre gondolunk, amikor úgy tűnik, S és H egészen másról beszélnek./ Mivel támaszthatjuk alá ezeknek az eseteknek a látszólagosságát?

Ehhez van szükség a játékra. Az említett eset mellé felvettük azokat, amelyeknél S célja olyan meglepő kérdés produkálása, mely magára a nyelvi struktúrára, a nyelvi megfogalmazásra irányítja a figyelmet. Ha a kérdés ilyen jellegű irányultsága sikeres, elindulhat a játék. Feltételezzük, hogy pl. minden paradoxont tartalmazó kérdéshez rendelhető valamely C kontextus, ahol a paradoxon feloldható. Egy ilyen kontextus hozzárendelését engedi meg az implikatura, és ennek megkeresésére szólítja fel S H-t. A cél tehát nyelvi eszközökkel, bizonyos nyelvi struktúrákkal erre a játékra felszólítani.

2.o. Implikaturák¹¹ és pragmatika.

Kijelentésekre definíciószerűen úgy határozhatjuk meg az implikaturát, mint

olyan közlést, mely ki nem mondott gondolatra utal:

S p-t állít, de q-t gondol /sugall/.

Kérdésekre vonatkozóan:

S q-t kérdez, és p-t gondol /implikaturál, de az implikál szót használjuk helyette/

S azzal, amit valójában kérdez, tudat valamit, anélkül, hogy kimondaná. Így H implikáció keresését tűzi ki célul, ahelyett, hogy patológiás esetnek tartaná S kérdését. Ilyen kérdés feltételét a maximák megsértése teszi lehetővé, melynek nyomán olyan játék indul el, melyet az implikaturák keletkezése kísér, ill. implikaturák sorozatában olyan szabály alakul ki, hogy mindig a másik partnerre kell hagyni a játék lehetőségét. Természetesen az az eset is fennáll, ha S vagy H elutasítja a játékot: vagy a játék elején vagy bármely pontján. Az implikaturák propozicionálisan kifejezhetővé csak oly módon válhatnak, ha a preszuppozíció-halmazra vonatkoztatjuk őket. Ekkor a preszuppozíciókat mintegy helyettesítendő megsértenek némelyeket a fennálló

preszuppozíciók közül.

Pragmatikára azért van szükség, mert csak ezen belül lehet rámutatni azokra a szabályokra, melyek az adott szemantikai feltételrendszert érvényesítik, illetve módosítják, befolyásolják, a jelek közti kapcsolatokat létrehozzák, illetve megszüntetik. A tisztán szemantikai konzisztencia-feltételeket nagy mértékben befolyásolják a pragmatikai szabályok. Ennek a pragmatikai befolyásnak a mértéke és hogyanja a grice-i együttműködési elv /principle of cooperation/¹² betartása, illetve be nem tartása mellett derül ki. Az együttműködési elv értelmében a konverzációt olyan társadalmi cselekvésnek vagy magatartásformának tekinthetjük, mely cselekvés célja, hogy a beszélő mindig megtalálja a legmegfelelőbb formát arra, amit mondani, illetve közölni kíván. Az elv nem arra ad utmutatást, hogy mit kell mondani ebben és ebben a konkrét esetben; fontossága és szerepe kimerül abban, hogy állandóan arra emlékeztet, hogy S és H társadalmat alkotnak. Ha H mint interpretátor szempontjából tekintjük az elvet, akkor így fogalmazhatjuk meg: mit akar S mondani azzal, amit nekem mond. Ez feljogosítja H-t arra, hogy a konverzáció t' időpontjában t időponthoz viszonyítva a patológiasnak vélt U megnyilatkozást csak látszólagosnak tartsa, s valamely szabály áthágásának interpretálja.

2.1. Paradoxonok a kérdésben.

Először a konvencionális implikatura, majd a konverzacionális implikatura játékát írjuk le egy-egy példán keresztül.¹³

Konvencionális implikatura valamely szó jelentéséből adódó paradoxon feloldására keletkezik:

/9/ Mikor halt meg Franciaország jelenlegi királya?

/10/ Fél éve.

/11/ implikatura: Két királyválasztás közötti időt éljük.

A következőkben részletesen leírjuk, milyen lépéseken keresztül juthatunk arra a konklúzióra, hogy *S p-t mond.

tehát q-t gondol" ill. "S q-t kérdez, tehát p-t implikál", s ennek figyelembe vételével H milyen argumentációs sort követ végig, hogy válaszát megadja.

I. 1. S q-t kérdez. Q paradoxon.

2. Tehát S p-t implikálja.

3. Márpedig S játszik, ha p-t implikál.

4. Tehát S játszik.

II. Az együttműködési elvet követve H-ra nézve a következőképpen alakul az érvelés:

1. S q-t kérdez. Q paradoxon.

2. Márpedig H számára q kérdés p-t implikál.

3. És p játék.

4. Tehát S nem akart q-t kérdezni.

5. H az, aki játszik.

III. Az érvelés legvégső formája, a játék elfogadása:

1. S q-t kérdez. Q paradoxon.

2. Tehát p-t implikálta.

3. Márpedig játszania kell, ha p-t implikált.

4. Tehát S játszik, ha q-t kérdez.

Konverzációs implikatura valamely beszédhelyzetből adódó paradoxon feloldására keletkezik:

/12/ Azt mondta, sárkányok nincsenek, aztán elvezetett a barlangjukhoz.¹⁴

/13/ Hol van a barlangjuk?

/14/ implikatura: Voltak sárkányok.

/12/-ben megfogalmazott paradoxonra a következő játék érvényes a proposíciók behelyettesítésével:

I. 1. S azt mondta, nincsenek sárkányok, aztán elvezetett a barlangjukhoz.

2. Tehát S azt gondolta, voltak sárkányok.

3. Márpedig S játszik, ha azt gondolja, voltak sárkányok.

4. Tehát S játszik.

II. 1. S azt mondta, nincsenek sárkányok, aztán elvezetett a barlangjukhoz.

2. Márpedig H számára a nincsenek sárkányok, aztán elvezetett a barlangjukhoz kijelentés azt implikálja, hogy voltak sárkányok.
3. És azt gondolni, hogy voltak sárkányok, játék.
4. Tehát S nem akarta azt mondani, hogy voltak sárkányok.
5. H az, aki játszik.

III.1. S azt mondta, nincsenek sárkányok, aztán elvezetett a barlangjukhoz.

2. Tehát azt implikálta, hogy voltak sárkányok.
3. Márpedig játszania kell, hogy azt implikálja, voltak sárkányok.
4. Tehát S játszik, ha azt mondta, nincsenek sárkányok, aztán elvezetett a barlangjukhoz.

2.2. Propozicionális kérdések.

Miután megadtuk a megválaszolhatóság szemantikai és pragmatikai feltételeit, s ehhez szükségszerűen áttekintettük a preszuppozíciók és implikaturák mibenlétét, arra a megállapításra jutottunk, hogy az implikaturák olyan nyelvi játékok, amelyek szűkebb értelemben konkrét példákra vonatkoztatva paradoxonok megoldásához vezethetnek, általánosabb értelemben pedig szemantika és pragmatika éles elhatároltságát csökkentik.

A paradoxonoknál világos volt az implikatura szerkezete: p -t mond, tehát q -t gondol. A gondolat mint ki nem mondott propozíció és a kimondott propozíció különbsége nyújt lehetőséget egyfajta játék elindítására. Ebből a szempontból, ha nem is tekinthető végleges megoldásként, de legalább olyan megközelítésnek, melynek során megválaszoltnak tekinthetjük azt a kérdést, vajon a kérdésekben megfogalmazott paradoxonokra adható-e kielégíthető válasz. Az implikaturák a szemantikai inkonzisztenciát ha nem is oldhatják föl, játékként értelmezve pragmatikai szinten elfogadhatókká teszik az inkonzisztenciát tartalmazó propozíciókat.

A propozicionális kérdésekre csak speciálisan áll az eddigiekben megfogalmazott implikatura.

Propozicionális kérdésen olyan eldöntendő /yes-no/ kérdést értünk, amelyre vagy igen vagy nem a válasz, azaz vagy p vagy \bar{p} .

A paradoxális helyzetet abban látjuk, hogy a p vagy \bar{p} p és \bar{p} -re módosul. Ez a helyzet az eldöntendő kérdés jellegéből következik, ugyanis a kérdés egyszerre implikálja, hogy p és \bar{p} . Erre a lehetőségre épül a következő dialógus, amit Giraudoux Harc az angyallal című regényéből idézünk. A részlet a következőképpen szól:

- Ne felejtsek, barátaim, hogy ha súlyos az állapotom, egyetlen szó sem szabad mondaniok.
- Természetesen, Elnök úr, - mondta az idősebbik doktor, kissé gyorsan.
- Különben is nagyszerű az állapota.
- Hogyan van az Elnök úr - kérdeztem halkabban a fiatalabbtól. De az Elnök vigyázott rám s így folytatta.
- Egyetlen szót sem, ahogy mondom. Se nekem, se a munkatársaimnak.
- Az Elnök úr állapota teljesen kielégítő - felelte igen hangosan a fiatalabb.¹⁵

Az egyszerűség kedvéért ezt a részletet a következő formára csökkenthetjük anélkül, hogy valamit is változtatnánk rajta:

/15/ Hogyan van az Elnök úr?

/16/ Az Elnök úr állapota teljesen kielégítő.

Bármilyen szempontból is tekintjük ezt a kérdés-válasz párt, úgy tűnik, mindenben megfelel az adott kritériumoknak, a preszuppozíciói sem támasztanak nehézséget. Viszont az eldöntendő kérdés jellegéből következően az igazra és a hamisra csak egy-egy alternatíva adódik. Nevezetesen a kérdésre adott válasz önmagából generálja, hogy nem áll fenn az, hogy beteg, de az is lehetséges, hogy nem áll fenn az, hogy állapota kielégítő. Erre a kettőségre épül a részlet paradoxális jellege, valamint a minőség maximájának a megsértésére: ez utóbbira explicit felszólítás

történik: ha beteg, akkor is mondd, hogy nem beteg. A propozicionális kérdésekre vonatkozó játék:

- I. 1. H p-t mondott.
2. Tehát H p-t is és \bar{p} -t is intencionálja.
3. Márpedig H játszik, ha p-t is és \bar{p} -t is intencionálja.
4. Tehát H játszik.
- II. 1. H p-t mondott.
2. Márpedig S számára p-t mondani azt implikálja, hogy p és \bar{p} .
3. És p és \bar{p} játék.
4. Tehát H nem akart p-t és \bar{p} -t mondani.
5. S az, aki játszik.
- III. 1. H p-t mondott.
2. Tehát H p-t és \bar{p} -t implikálta.
3. Márpedig játszania kell, hogy p-t és \bar{p} -t implikálja.
4. Tehát H játszik, ha p-t mondott.

Az eddig elemzett példáink egyaránt arra a következtetésre vezetnek, hogy igaz ugyan, hogy a kimondott szavak és a ki nem mondott gondolatok közötti szakadékot lehetetlen áthidalni, azaz egyikből a másikba eljutni, egyikből következtetni a másikra nehézséget jelent. Viszonylag megfoghatatlan a beszélők mentális attitűdje, legfeljebb az episztemikus logika leírásaival ragadható meg belőle valamennyi. Ezért ütközhet nagyobb nehézségbe az a pragmatika, mely az ilyen mentális attitűdváltozásokat kívánja leírni a jelhasználókban, mint az, amely nem törekszik többre mint azoknak a szabályoknak a leírására, amelyek a jelek közötti kapcsolatokat irányítják a jelhasználók számára /pl. Grice/.

Viszont az is igaz, hogyha az együttműködési elv nevében kizárjuk a patológiás és értelmetlen eseteket, akkor valahogy mégis magyarázatot kell találnunk azokra az esetekre, melyek látszólag ilyennek tűnnek, azaz a patológiás esetek mögött is valamilyen szabályt kell megadnunk.

Valóban túlságosan tágnak és általánosnak tűnik az a megkötés, hogy S p-t mond és q-t gondol: ez azt jelentené, hogy bárki bármit mond a beszélgetőpartnerének mindig mást kellene keresni mögötte? Ezt természetesen nem állítjuk. Nincs is értelme ilyen kérdésnek, ha elfogadtuk az együttműködési elvet. Legfeljebb úgy kell átfofoglalnia a kérdést, hogy joga van S-nek és H-nak interpretálnia azt az implicit jelentést, ami a látszólagos patológiás esetekből fakad. Viszont az interpretációval sem nyerünk sokat. Egy látszólagos patológiás esetre számtalan implicit jelentés adható meg implikaturákra átírva. Ezért ki is iktattuk az interpretációk lehetőségeinek számba vételét. Ehelyett olyan szempontból közelítettük a problémát, hogy felvettük az általunk legjellemzőbbnek tartott patológiás eseteket: a pradoxonokat és a propozicionális kérdéseket kérdés-válasz pár relációkra vonatkoztatva. Rájuk nézve megadtuk azokat a következtetési szabályokat, melyek irányításának eredményeként a "hogyan beszél" kérdésre "implikaturával" választ, a "miért beszél" kérdésre a "játszik" választ kaptuk. Azt irtuk le, ha S célja a játék, H-nak milyen érvelésre van szüksége, hogy adott p kijelentés vagy Q kérdés paradoxonját úgy fogadja el mint játéokra való felhívást.

A pradoxonokat játékra való felhívásként értelmezhetjük /propozicionális kérdéseknél ez a lehetőség adott, de nem biztos, hogy minden esetben kihasználják/. Olyan jellegű kérdés-válasz párokkal foglalkoztunk tehát, amelyeket nem információszerezés céljából tesznek fel. A kérdező a kérdéssel nem azon kívánságát specifikálja, hogy "idézd elő, hogy én tudjam" - amit a kérdések deziderátumaként¹⁶ adnak meg - hanem azon kívánságát, hogy "idézd elő, hogy én játszam." Ezzel növeltük azoknak a kérdéseknek a halmazát, amelyeknek a deziderátuma nem az, hogy "idézd elő, hogy tudjam". Hintikka pl. a vizsgakérdéseket emliti egyedül, ahol egyértelműen világos, hogy nem irható fel ez a deziderátum. Ezt kiegészítettük a paradoxonokkal és a pro-

pozicionális kérdésekkel. Mindkettőben szemantikai lehetőség adott arra nézve, hogy nem érvényes és nem is érvényesíthető az "idézd elő, hogy tudjam" deziderátum, míg a vizsgakérdések esetében nem szemantikai oka és magyarázata van annak, hogy megváltozik a deziderátum, "mutasd meg, hogy te tudod", hanem pragmatikai, a kontextuális helyzetből adódóan.

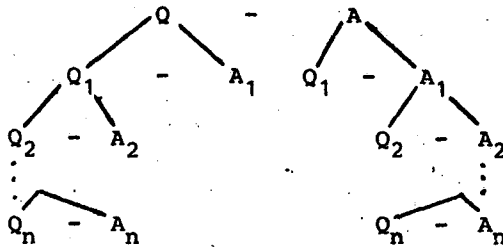
3.o. Leírások és lánckérdések.

A lánckérdéseknél a játékra a lehetőséget a leírások adják. A leírásokkal kapcsolatban kétféleképpen foglalhatunk állást; vagy elfogadjuk őket mint válaszokat, vagy elutasítjuk őket. Ez utóbbi állásfoglalás következménye az lenne, hogy nem lehetne értelmezni azokat a lánckérdéseket, amelyeknek elemzésére teszünk kísérletet: szemantikai alapról tekintve sokkal nehezebb és bonyolultabb megoldást találni, amire gyakorlatilag nem történt még kísérlet. Viszont ha a leírásokat olyan részleges válaszként értelmezzük, melyek függvények specifikációi,¹⁷ akkor pragmatikai szempontból tekintve a problémát, műfajelméleti szempontokkal összehangolva megadhatunk egy olyan szabályrendszert, mely bizonyos narratív struktúrákra nézve hasznosítható lehet.

A leírások természetesen számos problémát vetnek fel, nevezetesen a referálás és az identifikálás problémáját: a leírásoknál derülhet ki, hogy különbség van referálás és identifikálás között, legalábbis a referálás megtörténhet egy leirással, de korántsem biztos, hogy H számára ez elegendő az identifikáláshoz. Hogy a leírásokkal mennyiben referálhatunk, fontos kérdés, de úgy véljük, vizsgálódásaink jellegéhez viszonyítva nem lényeges. Amit ezen a ponton hangsúlyoznunk kell, az a leírások részleges válaszként való kezelése, azon egyszerű oknál fogva, hogy minden egyes leírás a végső igaz válaszhoz visz közelebb.

Tételezzünk egy Q-A kérdés-válasz párt. Leírások szerepelhetnek Q-ban és A-ban egyaránt. Viszont a leírások szerepeltetése azt vonja maga után, hogy akár Q akár A

önkényes. Az önkényessége tehát annyit jelent, hogy bármilyen összetett kifejezés is lehet. Ebből következően A-ban és Q-ban egyaránt előfordulhat indirekt kérdés is. Ezáltal a következő elvileg végtelen lánc generálható:

Tehát vagy a kérdés válaszát bontjuk tovább, vagy több kérdést kapcsolunk össze különböző transzformációkkal: az első esetben az indirekt kérdések láncát a választ specifikálja jobban, míg a második esetben a fő Q kérdésben megadott leírást specifikálja jobban. Azt az esetet, amikor a főkérdés válasza tartalmaz indirekt kérdést a következő példával illusztráljuk:¹⁸

/17/ Melyik király kormányozza Franciaországot?

/18/ Az a király, aki tudta, melyik őrhely maradt őrizetlen.

/19/ Melyik őrhely maradt őrizetlen?

/20/ Az az őrhely, ahová nem tűztek zászlót.

A-nak az önkényességével a végtelen regresszust is megengedjük: azaz A válaszként elfogadható olyan kifejezés, mely indirekt kérdést tartalmaz, továbbá ennek a második indirekt kérdésnek is lehet olyan A₁ válasza, mely szintén tartalmaz indirekt kérdést, és így tovább. Így olyan körbenjáró definíciót kapunk, mely szerint a kérdés a válasszal, a válasz a kérdéssel van meghatározva. Erre a problémára megoldásként kínálkozik a különböző direktségi fokok bevezetése. Ezzel feltételezünk egy olyan véges regresszust, melynek utolsó lépésében nem található indirekt kérdés, legfeljebb valamilyen leírás. E nélkül az

Indirekt kérdések végtelen számán keresztül olyan derivációról van szó, melynek során sohasem lehetne visszatérni az eredeti válaszhoz.

Hangsúlyozzuk, hogy ezek az indirekt kérdések valamilyen episztemikus kontextusban vannak beágyazva; ezért az oka annak, hogy nem lehet folytatni a láncot az, hogy az "órhely" nem látható el episztemikus attitűddel, viszont olyan leírással, mely szintaktikailag vonatkozó névmással van bevezetve, igen.

A játék tehát akkor indul el, amikor zéro direktségi fokú válasz helyett első direktségi fokú választ adunk /pl. tulajdonnév, névmás helyett leírást./ Mindaddig tart a játék, amíg szintaktikailag és szemantikailag olyan szelekciót végzünk, mely megfelel annak a szabálynak, hogy episztemikus kontextusba beágyazott indirekt kérdést tartalmazzon a válasz, az utolsó lépésre tartogatva a zéro direktségi fokú választ, mely nem zárja ki, hogy leírás legyen. Viszont ekkor már egy új játékot definiálnak a leírások. Problémátikusnak tűnhet a játék befejezésének a megállapítása, de szintaktikai és szemantikai megkötöttségek segítenek kijelölni a játék végét, és egy újabb játék kezdetét. Ha leírással fejeződik be a játék, újabb szabályok irányításával újabb játékot tételvez, míg a leírástól eljutunk a névig vagy szinguláris terminusig. Az első lépésben megadott név mint válasz kizárja a lánc elindításának a lehetőségét. Pragmatikailag ez úgy értelmezhető, hogy H vagy S elutasítja a játékban való részvételt, természetesen ez bármelyik lépésnél bekövetkezhet: a játék vége pragmatikailag úgy jelölhető ki, hogy teljesen önkényes módon, akármelyik leírásnál félbe szakadhat a játék annak elutasításával, anélkül, hogy név vagy akár deiktikus névmás kimondására került volna sor. Szintaktikailag a kérdőszóval is definiálhatjuk a játék befejezését. Fogalmazhatunk úgyis, hogy az új kérdőszó bevezetése egybeesik a játék lezárásával ill. újabb játék kezdetével: így ugyanaz a kérdés lehet az első játék utolsó láncszeme, s ugyanakkor

a második játék első láncszeme. Elképzelhető olyan játék, mely végig egyetlen kérdőszóval fut le, és olyan, amelyekben különböző kérdőszavak változtatják egymást.

Tehát azt a két lehetőséget vettük fel, amikor a leírások a kérdésben szerepelnek vagy a válaszban, a láncokat episztemikus kontextusba ágyazott indirekt kérdések hozzák létre, /erre adtuk példánkat/ ettől eltérő lánc létrehozására idézzük az észt láncmesét.¹⁹

/A függelékben közöljük teljes terjedelmében./

Itt a lánc leírások sorozatának kérdés-válasz párrá alakítása során jön létre. Attól függően, hogy milyen sorrendben következik a fő kérdés-válasz pár, különböző narratív struktúrákat irnak le. A láncmesében a fő kérdés-válasz pár:

/21/ Honnan került ide a gyűrű?

/22/ A harcosok ujjának csontjaiból, a halászok nyakcsontjaiból, a fiúk térdcsontjaiból.

Struktúráisan ez a fő kérdés-válasz pár csak késleltetéssel oldható meg, hiszen ha ezzel kezdődne, akkor nem folytatódhatna tovább a gyűrű specifikálásával, legalábbis nem kérdés-válasz pár láncokban, legfeljebb a fő kérdésbe mint összetett kifejezés, beépítve. A megváltozott kérdőszó a fő kérdés megjelenését jelzi funkcionálisan.

Tehát a gyűrű individuumra referáló a /gyűrű/ leírás a következő módon adott:

vegyünk egy d_n leíráshalmazt

udvar, tenger, kut, tölgyfa, oszlop, lány, szita, kakukk, gyermek, fibula

és hajtsunk végre rajta egy T_1 transzformációt, mely transzformáció eredményeként ezek a leírások helyhatározóvá alakulva a következő leírás-sort képezik: udvarunk alatt lévő tenger, tenger közepén lévő kut, kut szélén lévő tölgyfa, tölgyfa ágán lévő oszlop, oszlop végén lévő lány, lány térdén lévő szita, szita fenekén lévő kakukk, kakukk kezében lévő gyermek, gyermek mellén lévő fibula, fibula fokában lévő GYŰRŰ

igy még mindig egy d_n leírás-halmaz áll előttünk. A következő T_2 transzformációval ezt a d_n leírás-halmazt egyetlen összetett kifejezéssé alakítjuk: udvarunk alatt /lévő/ tenger közepén /lévő/ kut szélén /lévő/ tölgyfa ágán /lévő/ oszlop végén /lévő/ lány térdén /lévő/ szita fenekén /lévő/ kakukk kezében /lévő/ gyermek mellén /lévő/ fibula fokában /lévő/ GYŰRŐ

Ennek az egyetlen összetett kifejezésnek az a szerepe, hogy a $d_1 \dots d_n$ sorozaton belül kijelölje a sorrendiséget, mely csak annyiban kötött, amennyiben d_1 kiválasztott leírás d_{i-1} és d_{i+1} leírásokon keresztül kapcsolódik d -hez. Kivétel természetesen d_1 , mely d_2 -vel, és d_n , mely d_{n-1} -el kapcsolódik d -hez.

A sorrend kijelölése után már végrehajtható T_3 transzformáció, melynek folyamán d_1 leírás Q-A kérdés-válasz párrá alakítható wh-kérdőszó bevezetésével:

d_1 leírás: szita feneke

T_1 transzformáció után: lány térdén lévő szita, szita fenekén lévő kakukk

mint rendezett leírás-sor jelenik meg.

T_2 transzformáció végrehajtásával: ... a lány térdén lévő szita fenekén lévő kakukk...

T_3 transzformáció elvégzésével:

Mi van a szita fenekén?

Kakukk van a szita fenekén.

kérdés-válasz pár áll elő.

Tehát a fő kérdésben megfogalmazott individuum egy leírás-sorozattal van kifejtve, Q-A kérdés-válasz párba rendezve. Ezeknek közvetlenül nincs köze a fő kérdéshez.

4.o. Összefoglalás.

Nagy általánosságban témánk a megválaszolhatóság problémája, mely véleményünk szerint rendkívül szorosan összefügg az igazság, a paradoxonok és a preszuppozíciók problémájával: megválaszoltnak tekinthető-e a kérdés, ha hamis

a válasz; egyáltalán adható-e bármilyen válasz akkor, ha a kérdés szemantikai paradoxont tartalmaz; a preszuppozíció fennállása ill. ellenkezője mennyiben befolyásolja egy propozíció válasz mivoltát. Csak igaz válaszokat tételeztünk, éppen ezért a paradoxonoknál az igazság helyett azt vizsgáltuk, milyen érvelési szabályok mellett értelmezhetők nyelvi játékként S-re és H-ra vonatkoztatva. Megállapítottuk, hogy a preszuppozíciók a kérdés-válasz reláció minősítéséhez szükségesek, és egy p propozíció válasznak számíthat akkor is, ha az irrelevánsak nem állnak fenn.

A felsorolt problémák sokféleképpen vonatkoztathatók a kérdésekre, strukturálisan, funkcionálisan, valamint a nyelvi játékban betöltött szerepére nézve. Ez utóbbit vizsgáltuk részletesebben, miközben mindvégig a kérdések és válaszok közötti kapcsolatot kerestük a dialóguson belül, és rámutattunk a játék lehetőségére a paradoxonokkal és a propozicionális kérdésekkel kapcsolatban. Ezáltal a kérdések olyan alosztályát adtuk meg, amelyre nem áll fenn az az általános meghatározás, hogy információ átadására szólnak fel információgyűjtés céljával. Befejezésül a prédikátumhozrendelésből származó ellentmondásra hozunk példát:

/23/ Hány méter a kerek négyszög átmérője?

/24/ Hány cm a háromlábú szék negyedik lába?

A felállított szabály értelmében S q-t kérdez, de p-t implikál, azaz S q-t kérdezve tudat valamit: /23/ esetében:

/25/ Ha megfelelő nagyságú kört rajzolok, a kör vonala egyenesnek tűnhet.

/24/ esetében:

/26/ A szék egyik lába kitörött, az asztalos most csinálja a negyediket.

Ezért azt a megállapítást tehetjük, hogy ezek a példák jóval túllépik a normál konverzáció lehetőségeit, a játékkal olyan új lehetőséget hordozva magukban, mely átvezet az irodalom, nevezetesen a lánckérdések területére.

Függelék

TENGER AZ UDVAR ALATT

Mi van az udvarunk alatt?
Tenger van a mi udvarunk alatt.
Mi van a tenger közepén?
Kút van a tenger közepén.

Mi van a kút szélén?
Tölgyfa van a kút szélén.
Mi van a tölgyfa ága alatt?
Oszlop van a tölgyfa ága alatt.

Mi van az oszlop végén?
Lány van az oszlop végén.
Mi van a lány térdén?
Szita van a lány térdén.

Mi van a szita fenekén?
Kakukk van a szita fenekén.
Mi van a kakukk kezében?
Gyermek van a kakukk kezében.

Mi van a gyermek mellén?
Fibula van a gyermek mellén.
Mi van a fibula fokában?
Gyűrű van a fibula fokában.

Honnan került ide a gyűrű?
A harcosok ujjának csontjaiból.
a halászok nyakcsontjaiból,
a fiúk térdcsontjaiból.

Jegyzetek

- ¹ A tudományelméletben is nagyon jól felhasználható a kérdések logikája a hipotézisek igazolására. Pl. S. Gale elméletében a nehezebb kérdések tárgyalásával olyan kognitív modelleket ad meg, melyek mint hipotézisek kezelhetők. Így lehetséges az, hogy a nem igaz válasz is válasz, a döntő az, hogy a végén igaznak bizonyulnak-e ezek a válaszok. Egy Q kérdésre adható potenciális válaszok halmaza a kérdés preszuppozíciójának a függvénye: a feltételezési A axiómákkal mindegyik potenciális válasz konzisztens, a preszuppozíciókkal viszont csak néhány. Pl. Merre építsük az utat? kérdésnél azt kell mérlegelni, milyen értékrendszer dönt /etikai, gazdasági stb./ Ezek a szempontok háttérismeretként jelentkeznek. Így lesznek a preszuppozíciók között olyanok, amelyek tekintetében a válaszok ellentmondanak: lehetséges válasz ellentmondhat a preszuppozíciónak, sőt az igaz is. Lásd Stephen Gale: A Prolegomenon to an Interrogative Theory of Scientific Inquiry. In: Henry Hiz /ed./ Questions /1978/, D. Reidel, Dordrecht, pp. 319-345.
- ² Gondolunk itt a leglényegesebb alapművekre pl. 1. Jaakko Hintikka: The Semantics of Questions and the Questions of Semantics, Acta Philosophica Fennica XXVIII /1976/, 2. Stanley Peters and Esa Saarinen /eds./ Process, Beliefs, and Questions. /1982/, D. Reidel, Dordrecht, 3. lásd H. Hiz id. mű.
- ³ A példát a következő munkából vettük: Nuel D. Belnap, JR.: Questions and Answers in Montague Grammar. In: S. Peters and E. Saarinen id. mű p. 173.
- ⁴ Igaz lehet a válasz a lehetséges világok bevezetésével, azaz, ha egy lehetséges világban van Fred kezében martinis pohár. A lehetséges világok leszűkítésére megoldás: Hintikka nyomán a leírások mint részleges válaszok elfo-

gadása az igaz válaszok osztályán belül. Erre építjük a továbbiakban a lánckérdések elemzését.

- 5 Magyar nyelven a probléma egy kicsit más irányú tárgyalása, explicit és implicit jelentés megkülönböztetésének a fényében: Kiefer Ferenc: A nyelvi jelentés két fajtája: az implicit és explicit jelentés. In: Frank Tibor és Hoppál Mihály /ed./ Hiedelemrendszer és társadalmi tudat. /1980/, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Bp. pp. 95-103. Saját preszujpozíció fogalmunkat a belnapi elméletre építjük, lásd. id. mű.
- 6 Igaz a válasz, ha a világban való fennállására vonatkozik, kielégithetőségről pedig akkor beszélünk, ha a relációt tartjuk szem előtt. A kielégithetőség igazságfüggő.
- 7 Úgy véljük, azok a tiszta esetek, amikor a kérdés és válasz ugyanazon preszuppozíciókat elégitenek ki, különösebb problémát nem jelentenek. A probléma akkor válik érdekessé, amikor olyan eset áll fenn, ahol a kérdés is és a válasz is más-más preszuppozíciókat elégitenek ki.
- 8 Röviden a háttérismeret, eredmény /score/, preszuppozíció elhatárolásáról: háttérismeret a legtágabb, a felhasználók potenciálisan jelenlevő összes tudását tételzei, így nem a konverzáció idejéhez van kötve. Preszuppozíció egyetlen mondatból, egy adott propozícióból következik, a konverzáció idejéhez kötött, viszont nem hangzik el. Az eredmény a preszuppozíciók bizonyos összegét jelenti, a legszorosabban kötődik a konverzáció idejéhez, mivel az elhangzott propozíciók képezik.
- 9 Lásd. a grice-i maximák: 1. mennyiség: közlésed ne tartalmazzon több információt, mint amire szükséged van. 2. minőség: közlésed legyen igaz. 3. kapcsolat: légy releváns. 4. mód: légy világos.
H. Paul Grice. Logic and Conversation. In: P. Cole and J.L. Morgan /eds./ Syntax and Semantics, vol. III, Speech Acts. /1975/, Academic Press, New York, pp. 41-58.

- 10 Hogy mit tart S vagy H relevánsnak, annak leginkább nyelven kívüli okai vannak, amire itt nem térhetünk ki.
- 11 A grice-i pragmatika formalizálására G. Gazdar tett kísérletet. Az implikaturákról vallott nézeteinkben a következő művére támaszkodunk: G. Gazdar: *Pragmatics /Implicature, Presupposition, and Logical Form/ /1979/, Academic Press, New York.*
- 12 Lásd. H.P. Grice id. mű
- 13 G. Gazdar id. mű alapján vezettük be ezeket a terminusokat.
- 14 "Who told me dragons did not exist,
then led me to their lairs"
Az idézet Ken Kesey: *One Flew Over The Cuckoo's Nest /1962/, Penguin Books* mű mottója.
- 15 J. Giraudoux: *Harc az angyallal. Franklin-Társulat, Bp. p. 35.*
- 16 J. Hintikka: *Answers to Questions. In: H. Hiz id. mű pp. 279-301.*
- 17 Hintikka meghatározása lásd. id. mű
- 18 Lásd. R. D. Hull: *A Semantics for Superficial and Embedded Questions. In: Natural Language in Edward L. Keenan /ed./ Formal Semantics of Natural Language. /1975/, Univ. Press, Cambridge, pp. 35-46.*
- 19 Az idézett mű in Hoppál Mihály /ed./ *A tejút fia. /Tanulmányok a finnugor népek hitvilágáról /1980/, Európa, Bp. p. 165.*